זכויות אדם בישראל/פלסטין: בין תיאוריה לפרקטיקה

דניאל רוזנברג
המחלקה למדע המדינה, האוניברסיטה העברית בירושלים

Lori Allen, 2013. *The Rise and Fall of Human Rights: Cynicism and Politics in Occupied Palestine*, Stanford: Stanford University Press.

Assaf Meydani, 2014. *The Anatomy of Human Rights in Israel: Constitutional Rhetoric and State Practice*, New York: Cambridge University Press.

רותי גינזבורג, 2014. **והייתם לנו לעיניים: ארגוני זכויות אדם ישראליים בשטחים הכבושים מבעד לעין המצלמה**, תל אביב: רסלינג.

מאז שנות התשעים של המאה העשרים הפכו זכויות האדם לסמכות מוסרית עליונה בארצות המערב. מעמדן של זכויות האדם בתור אידיאה מובילה הלך והתחזק בקרב עמותות וארגונים לא ממשלתיים, גופים מדינתיים וארגונים בין־לאומיים כגון האו"ם והאיחוד האירופי. גופים משפטיים בין־לאומיים אף הם עוסקים רבות בקידום זכויות האדם; אחת הדוגמאות המובהקות לכך היא בית הדין הפלילי הבין־לאומי שהוקם בראשית שנות האלפיים. לצד ההתפתחויות הפוליטיות והמשפטיות האלה יש לציין את הפריחה המחקרית העצומה בתחום זכויות האדם, שהניבה היקף אדיר של פרסומים אקדמיים הבוחנים את הנושא מזוויות שונות כגון פילוסופיה, היסטוריה, משפטים ופוליטיקה השוואתית. לא יהיה מוגזם לומר כי מושג זכויות האדם תפס את מקומם של המושגים הקלאסיים של המחשבה הפוליטית — ריבונות, לגיטימיות וכדומה — בדיונים אקדמיים ואינטלקטואליים.

מרבית הפרסומים האקדמיים רואים בזכויות האדם אידיאה מוסרית אוניברסלית בעלת ממדים מהפכניים כמעט; אולם בצד זאת צמח בשנים האחרונות זרם ביקורתי יותר ביחס למוסד זכויות האדם. חיבורים המשתייכים לזרם זה עוסקים, בדרכים שונות, בהיבטים הבעייתיים של

המושג — בין מבחינה תיאורטית ובין מבחינה פרקטית.[1] רבים מהם עוסקים בניתוק שבין זכויות האדם כעיקרון מוסרי (או כארטיפקט משפטי) לבין התהליך הפוליטי — או לפחות בהבדל האיכותי בין השניים, המשוקע בהקשרים פרקטיים מקומיים וייחודיים. לפי קו מחשבה זה הבעיה איננה רק פוליטית או חברתית אלא אפיסטמולוגית: זכויות האדם הן מושג מופשט, ערטילאי, והניסיון ליישמן במציאות עלול להיתקל במכשולים מהותיים ואף להביא לתוצאה שונה לגמרי מהצפוי. חשוב לציין כי רוב החיבורים שאפשר לשייכם לזרם הביקורתי אינם מבקרים את עצם הקיום המוסרי של זכויות האדם, אלא מצביעים על הבעייתיות ועל הקושי הטמונים בניסיון ליישם בפועל את העקרונות הנעלים שלהן.

בישראל הפכו זכויות האדם למושג מרכזי בשנות השמונים המאוחרות, במיוחד על רקע האינתיפאדה הראשונה והשלכותיה, והן דחקו הצִדה את העיסוק ביסודות פוליטיים אחרים כגון שחרור לאומי ואף זכויות אזרח. שיח זכויות האדם בישראל התפתח דרך שני אפיקים מרכזיים: האפיק המוסדי־חוקתי והאפיק האקטיביסטי. האפיק החוקתי ניכר בפרט מאז חקיקת חוק יסוד: כבוד האדם וחירותו ב־1992. חוק זה הכניס לקודקס הישראלי את מושג זכויות האדם באופן בולט ומפורש משהיה בעבר; לא עוד אוסף של תקנות העוסקות בחופש הביטוי, בחופש העיסוק וכדומה, אלא מסגור חד־משמעי של "זכויות היסוד של האדם בישראל".[2] בהקשר זה יש להבין את הדיון סביב המהפכה החוקתית של שנות התשעים, הנתפסת כקו פרשת המים שלאחריו השתנו מן היסוד הנורמות המשפטיות הנהוגות בישראל והושתתו חוקי היסוד בתור חוקה בפועל (ראו למשל מייזלר 2007; פרידמן 2013).

האפיק האקטיביסטי מתייחס לגופים של חברה אזרחית ולפעילים בארגונים פוליטיים המבקשים לקדם שיח של זכויות אדם הן בנושאים הקשורים לשליטה הישראלית בשטחים והן בהקשרים חברתיים־כלכליים של החברה בישראל. יש לציין כי בשל ההטמעה הגוברת של פעילות חברתית במדיום המשפטי אפשר לזהות חפיפה בין שני ההיבטים, החוקתי והאקטיביסטי. דוגמה לכך היא השימוש המרובה בעתירות לבג"ץ בתור כלי לקידום שינוי

1 אזכיר כמה מהחיבורים הבולטים בסוגה. מייקל איגנטייף (Ignatieff 2001) דן בספרו החשוב בביסוס המטפיזי החסר של מושג זכויות האדם כפי שהוא עולה בדיונים פוליטיים במערב. ספרו של מקאו מוטואה (Mutua 2008) מבקר את היומרה של שיח זכויות האדם לאוניברסליות תרבותית ומציע לערוך רפורמה במושג על מנת להתאימו לעמים לא מערביים. סמואל מוין (Moyn 2011; 2014) מבקר בשתי עבודותיו האחרונות את הדוברים בשם זכויות האדם על כך שהם מייחסים לעצמם את ההיסטוריה המוסרית המערבית כולה; מוין טוען כי זכויות האדם עלו למרכז הבמה רק בשנות השבעים של המאה העשרים, יחד עם עלייתה של הגלובליזציה הניאו־ליברלית, וכי כל ניסיון לייחס לזכויות האדם היסטוריה מוקדמת יותר הוא אנכרוניזם. ולבסוף, ספרם של ניקולה פרוגיני וניב גורדון בוחן כיצד הפכו זכויות האדם למכשיר לדיכוי אוכלוסיות ועמים ברחבי העולם, כולל בישראל (Perugini and Gordon 2015).

2 עם זאת חשוב לציין כי הנוסח הסופי של החוק שהתקבל ב־1992 מייצג פשרה בין מחנות פוליטיים שונים, בעיקר בין הימין הדתי לשמאל הליברלי. הדבר בא לידי ביטוי בין השאר בהיעדרו של סעיף מפורש העוסק בשוויון ובאי־שוויון לפני החוק. לפירוט על התהליך שהוביל לחקיקת חוק היסוד ועל מאבקי הכוח שהובילו לנוסח הסופי ראו קרפ תשנ"ג.

חברתי. כמו ההיבט החוקתי, גם ההיבט האקטיביסטי סופג ביקורת על היעדר אפקטיביות; עוד נטען כי השיח האקטיביסטי הוא אליטיסטי ואינו מותאם לאוכלוסייה שלמענה הוא מנסה לפעול ושאותה הוא מתיימר לייצג.[3]

שלושת הספרים הנסקרים במסה זו מבקרים, כל אחד בדרכו, את שיח זכויות האדם כפי שהתפתח בישראל (בספריהם של רותי גינזבורג ושל אסף מידני) או בשטחים הפלסטיניים (בספרה של לורי אלן), ושלושתם מדגישים את שני האפיקים האלה, המוסדי והאקטיביסטי. כמו הפרסומים שהוזכרו לעיל, גם החיבורים הנסקרים כאן אינם מבקשים לבקר את היסודות הפילוסופיים של זכויות האדם; תחת זאת הם מותחים ביקורת על התלישות ועל הנאיביות המאפיינות פעמים רבות את העיסוק בתחום זכויות האדם ועל הניתוק מהקשרים פוליטיים, חברתיים ותרבותיים. כפי שנראה, עיקר הביקורת מופנית כלפי הקושי לפרש את זכויות האדם באופן אותנטי (מוטיב האותנטיות והכנות חוזר בשלושת הטקסטים בדרכים שונות) ולממש אותן בצורה שתהלום הן את האידיאל האוניברסלי והן את השפה הפרטיקולרית שבה הן מתנסחות במישור הפוליטי.

לורי אלן, אנתרופולוגית החוקרת את החברה והפוליטיקה הפלסטיניות, עוסקת בספרה ב"תעשיית זכויות האדם" ומחלקת את ההתפתחות של שיח זכויות האדם בשטחים הפלסטיניים לכמה תקופות, חלוקה העוקבת גם אחר ההבחנה בין היסוד המוסדי ליסוד האקטיביסטי בשיח זה. התקופה הראשונה החלה בשנות השבעים המאוחרות ונמשכה עד שנות התשעים. הכוכבת של תקופה זו הייתה עמותת אל־חק, שהוקמה בשנת 1979 על ידי קבוצת משפטנים ואנשי אקדמיה פלסטינים, וקידמה את זכויות האדם בשטחים באמצעות תיעוד שיטתי ומדוקדק של הפרות של הדין ההומניטרי הבין־לאומי. ארגון אל־חק ראה עצמו ארגון א־פוליטי במובן כפול: אנשיו הקפידו על עצמאות מארגונים מפלגתיים ממוסדים וביקשו לייצג אינטרס לאומי רחב ובלתי סקטוריאלי; והם התאפיינו בפעילות מקצועית ובשימוש בשפה מופשטת ואף טכנית ונמנעו מהרטוריקה המגייסת שהייתה אופיינית לתנועות פוליטיות באותה תקופה. האופי המקצועני לחלוטין של הארגון שולב בהשקפת עולם לאומית שראתה במהלכים המשפטיים אמצעי להעצמה אזרחית ולקידום העניין הפלסטיני כולו (Allen 2013, 57–59). אולם למרות כוונותיהם של אנשי אל־חק, אלן מצביעה על הניתוק הבלתי ניתן להכחשה שלהם מהמרחב הציבורי הפלסטיני. הישגי הארגון הסתכמו בעיקר בפנייה לערכאות בין־לאומיות בכמה מקרים מפורסמים, אולם הארגון לא הצליח לתרגם את ההישגים האלה לבניית תודעה רחבה יותר של זכויות אדם בקרב הציבור הפלסטיני.

התקופה השנייה החלה בשנות התשעים, עם תהליך אוסלו והמפנה החשוב שיצר בשיח זכויות האדם בשטחי הרשות הפלסטינית. אלה היו השנים שבהן צמחה "תעשיית זכויות האדם" — אותה רשת של עמותות וארגונים בין־לאומיים, מערביים ברובם, אשר הקצינו

3 כפי שמראה ניסים מזרחי, במרכז פעילותם של ארגוני זכויות האדם ניצב "עולם המשמעות הליברלי", המנוגד בתכלית ל"עולם המשמעות הקהילתי־מסורתי". זה האחרון הוא המאפיין את הציבורים המודרים שלמענם פועלים אותם ארגונים (מזרחי 2011).

את הדפוסים המקצועניים של ארגוני זכויות האדם. אלן מתארת תהליך של "עמותיזציה" (NGO-ization) שפשה בחברה הפלסטינית: עמותות הפכו לכלי החֵברות הפוליטי העיקרי, נוסף על המוסדות הפוליטיים הוותיקים ובמידה רבה על חשבונם. שלא כמו אל־חק הוותיקה, שקידמה מעורבות ועצמאות, העמותות החדשות יצרו דפוסים היררכיים וטכנוקרטיים יותר. עמותות אלה יצרו שכבה אליטיסטית למדי של מקצוענים המנוכרים לבני עמם, הן מבחינת תנאי המחיה והתעסוקה שלהם והן מבחינת האתוס שהנחה אותם. כמה מאותם ארגונים — חלק קטן אך בעל נוכחות — אף התאפיינו בשחיתות של ממש, בניגוד מובהק לארגון אל־חק, המתואר בספרה של אלן כצנוע וספרטני באופיו.

התקופה השנייה בהתפתחות של שיח זכויות האדם הפלסטיני היא לדברי אלן תקופה של "הונאה עצמית" ושל ציניות — בניגוד לכנות שאפיינה את השיח בשלביו המוקדמים יותר. אלן מזהה את המגמה הזו עם סרקזם מעושה, פרפורמטיביות מן השפה ולחוץ וגישה של "as if" שבמסגרתה למדו פרטים וקבוצות להעמיד פנים כי הם שותפים לערכים הנעלים של זכויות האדם גם מבלי לראות בהם אידיאלים של ממש. לדידה של אלן, היה זה דיסוננס מורכב ורב־ממדי: הציניות אמנם שימשה לעתים כלי להגנה על זכויות ואמצעי למניעת שימוש חריג ועודף בכוחה של המדינה, אך ככלל היא פעלה בנפרד מהמפעל הלאומי הפלסטיני (ואף בניגוד לו), לא רק מבחינת הפרקטיקה שלה אלא גם מבחינת הערכים שביסודה, שעמדו בניגוד ל"כנות, הקרבה עצמית ואלטרואיזם" הנדרשים מהמאבק הפלסטיני, ואשר התקיימו לפחות בקרב ארגוני הזכויות מהדור הקודם (שם, 26).

למרות כשל זה הפכו זכויות האדם לאחד הדגלים המרכזיים של הרשות הפלסטינית. אחד הגופים החשובים המפקחים על התנהלות הרשות הוא המועצה העצמאית לזכויות האדם, שנוסדה ב־1993 ושתפקידה לנטר את מהלכי הרשות ו"לתרום להפצת תרבות של זכויות אדם באמצעות העלאת מודעות ותרגול" (שם, 134). ואולם, אלן גורסת כי עניינה של הרשות הפלסטינית בזכויות האדם אינו עניין אמיתי בשלטון החוק כי אם רצון להציג מראית עין של נאורות; עם זאת, שיח זכויות האדם איננו בדיוק אות מתה אלא יותר עיקרון של לגיטימיות המאומץ באופן סלקטיבי לשם השגת מטרות אד הוק. המוסדות הפלסטיניים נוטים לאמץ את שיח זכויות האדם כאשר מדובר בנושאים הנוגעים לתדמית של הרשות ולמדיניות החוץ שלה, ובעיקר בכל הכרוך בארגונים בין־לאומיים ובתורמים חשובים.

על פי תיאורה של אלן, תהליך זה התרחש בד בבד עם תהליך מקביל: התעצמותה של תנועת חמאס, המסמנת את התקופה השלישית בכרונולוגיה שאלן מתווה. עלייתה של חמאס, לדידה של אלן, לא סתרה את התעצמותו של שיח זכויות האדם ובמובנים רבים אף השלימה אותה. בפרק האחרון בספר אלן מתארת כיצד אימצה התנועה הדתית את זכויות האדם כחלק מהמערך האידיאולוגי שלה וכיצד השכילה להתאים את עקרון זכויות האדם לערכים המסורתיים והדתיים שהם עיקרי האמונה שלה. דיונה של אלן, המעורר תהיות עמוקות בשל הידוע לנו על אופייה של התנועה ועל המצב ברצועת עזה, מדגיש את "היושר והכנות" המאפיינים את הרטוריקה של התנועה, בניגוד מוחלט לציניות שתוארה בפרקים הקודמים

ביחס לקליטת זכויות האדם בקרב הציבור הפלסטיני החילוני (שם, 160). לדברי אלן שיטת הממשל של חמאס, המזוהה עם "הגרסה הלאומית־פופוליסטית של המדינה", דוגלת במגע ישיר, בלתי מתווך ובלתי בירוקרטי בין השלטון לתושבים ולקהילה, וכך נמנעת הגלישה לאותה ציניות (שם, 161). כדי להדגים זאת אלן מתארת את הזרוע ההומניטרית של חמאס ודנה באופן שבו הארגון רותם את תוכניות הסיוע החברתיות שלו לא רק לטובת העניין הלאומי (וכמובן הדתי) הפלסטיני, אלא לקידום רחב יותר של זכויות האדם, שהן בבחינת יעד חשוב במדיניותו (שם, 177–183).

אלן רומזת בכמה מקומות שהפוליטיזציה של זכויות האדם מצד חמאס היא בראש ובראשונה "לעומתית", כלומר נובעת מהאתגר המשולש המוצב לחמאס מצד הרשות הפלסטינית בהנהגת פת"ח, מצד ישראל ומצד ארגוני זכויות אדם בין־לאומיים. כל הגורמים הללו מציבים לחמאס סטנדרטים של התנהלות הומניטרית וחמאס מנסה לעמוד בהם — ואף מצליח, לדעת אלן; יתר על כן, חמאס אף משתמש באותם סטנדרטים עצמם בביקורת שלו כלפי אותם גורמים ובפרט כלפי ישראל. זו נקודה מעניינת במיוחד משום שהיא מאפשרת לנו לראות בטיפול של חמאס בזכויות האדם סוג של הדדיות ושל חיקוי, המאתגרים בדיוק את ה"אותנטיות" וה"כנות" שאלן מייחסת לתנועה. נקודה זו ממשיכה לאתגר את התזה של אלן על רקע המתח בין הרטוריקה של התנועה לבין המדיניות הממשית שלה, המתוארת כמדיניות אשר "אינה תמיד אתית, אפילו לא לפי הסטנדרטים שלה עצמה". אלן מוסיפה כי "רבים מפעולותיה ומעיקרי המדיניות [של ממשלת החמאס] אינם עולים בקנה אחד עם הסטנדרטים של זכויות האדם" (שם, 184). לנוכח כל זאת, הדגש על ה"אותנטיות" של הפרקטיקה הפוליטית של התנועה נראה תמוה.

אלן מתארת אפוא שלושה סוגי פוליטיזציה של זכויות אדם. הראשון הוא הסגנון המקצועני של ארגונים כמו אל־חק, שביקשו להשפיע על הסִפֵּרה הציבורית באמצעות פעילות ישירה ופעלו מתוך שאיפה אמיתית לקדם את העניין הלאומי כולו על ידי עקיפת המנגנונים המסורתיים, אך חסרה להם יכולת הגיוס הנדרשת מתנועה פוליטית. סוג הפוליטיזציה השני הוא זה האליטיסטי, הנהוג בשטחי הרשות הפלסטינית בגדה. כאן ניתנת הבכורה — אם כי לא באופן בלעדי — לעמותות ולפעילים בין־לאומיים המנסים להשפיע מבחוץ על הממסד הוותיק ועל גורמים בעלי השפעה. ארגונים אלה, אשר מנסים להמיר את אופיים של מוסדות השלטון ולהשפיע עליהם לסגל אידיאלים של זכויות אדם, נוטים להתחבר אל שכבות המנהיגות ולהיטמע בהן והדבר בא על חשבון השפעה רחבה יותר על המרחב הציבורי הפלסטיני. הצורה השלישית היא זו של מנהיגות חמאס ברצועה, המאופיינת באימוץ של זכויות האדם כחלק מאופן המשילה העממי שלה. כך, זכויות האדם עוברות התאמה לשיח המסורתי והדתי של הארגון בצורה אורגנית יחסית.

המפתח המושגי הזה בא לידי ביטוי גם בשני הספרים האחרים הנסקרים כאן. ספרו של אסף מידני מציג את הניסיון לממש את זכויות האדם באופן אליטיסטי ולהשתית אותן באמצעות מנגנוני המדינה ובפרט דרך השפעה על קובעי המדיניות; ואילו ספרה של רותי

גינזבורג בוחן כיצד זכויות האדם ממומשות בידי תנועות וארגונים ממוסדים פחות. בעוד מידני דן בזכויות האדם כארטיפקט חוקתי־משפטי אשר עובר תיווך (באופן מוצלח יותר או פחות) על ידי הרשויות ומאבקי הכוח ביניהן, גינזבורג רואה את זכויות האדם כעיקרון מנחה לפעילות המכוונת לדעת הקהל ולהשפעה על הציבור הרחב (בצורה מוצלחת פחות או יותר). ההבחנה עוסקת בעצם הארטיקולציה המוסדית של רעיון זכויות האדם וביכולת לתת לו ביטוי במסגרת פוליטית.

ספרו של מידני, *The Anatomy of Human Rights in Israel*, מראה כי שיח זכויות האדם איננו גורם עצמאי לחלוטין המחולל ומקיים את עצמו, אלא הוא תלוי בהסדרים מוסדיים ופוליטיים מורכבים. מידני, משפטן העוסק במדיניות ציבורית, משפט ופוליטיקה, מתמקד בשורה של מקרי בוחן — בהם חוקים שנחקקו ופסיקות משפטיות שנפסקו מאז שנת 2000 לערך — אשר מייצגים את שיח זכויות האדם על היבטיו השונים.[4] בבואו לבחון חוקים ופסיקות, ובפרט את התהליכים המורכבים שהובילו ללידתם, מידני מראה כי בחלק ניכר מהמקרים היה פער משמעותי בין השקפת העולם האוניברסלית המיוחסת לזכויות האדם לבין כוונותיהם של הכוחות שקידמו אותן. לדברי מידני, החקיקה בתחום זכויות האדם התפתחה כעבודת טלאים בלתי סדורה ובלתי עקבית; היא לא נבעה מתרגום שיטתי של קודקס זכויות האדם לחוק הישראלי אלא ממימוש סלקטיבי שלו בתנאים שונים.

העובדה שתרבות זכויות האדם לא התבססה בישראל נובעת, לדברי מידני, משלושה גורמים עיקריים: היעדר משילות, תרבות פוליטית לא ליברלית ומִשְׁפּוּט (**judicialization**) של הפוליטיקה. היעדר משילות פירושו המתח בין החברה האזרחית לבין גופי השלטון, מתח שמתבטא בין השאר בתחלופה גבוהה של ממשלות ובעליית כוחם של גופים פקידותיים ושל אינטרסים מוסדיים שונים (כגון אלה של מערכת הביטחון). לחוסר משילות זה, שפגע ביכולתה של החברה לפקח על קבוצות אינטרס ולרסן אותן, הצטרפה התרבות הלא ליברלית — המתאפיינת על פי מידני בהעדפת תוצאות על פני תהליכים ובהתנהלות שאינה מוכתבת על ידי נורמות קבועות וקשיחות כלשהן. תרבות זו מדגישה את הצורך הביצועי ומבכרת אותו על פני הנורמה הכללית ועל כן אין בה מקום להשרשה של תרבות זכויות אדם הנשענת על חוקים וכללים. לשני היבטים אלה מתווספת הנטייה של ארגוני זכויות אדם בישראל לפנות אל מערכת המשפט ולראות בה כלי חברתי. הפנייה למערכת המשפט, שהפכה מאז שנות התשעים לדרך הפעולה העיקרית של הארגונים, אמנם מצליחה לעתים להניב תוצאות ממשיות, אך היא אינה מאפשרת השרשה של תרבות דמוקרטית וליברלית עמוקה יותר — דבר המקביל במידה רבה לסגנון המקצועני שעליו מצביעה לורי אלן ביחס להשתרשות של תרבות העמותות הגדולות. כל ההיבטים הללו הם שמייצרים את הכשל המרכזי שמידני מזהה: הניסיון להשתית מערכת של זכויות אדם על יסוד צעדים פורמליים בעיקרם, מתוך זניחה של

4 מידני אינו מגביל את דיונו לתחום הביטחון; אדרבה, הוא דן במקרים הקשורים למגוון עניינים ציבוריים, מתרומת איברים ועד הפרדה מגדרית בתחבורה הציבורית.

מרכיבים חשובים לא פחות כגון יחסי כוחות פוליטיים והלך רוח ציבורי. אם כן, ביקורתו של מידני אינה מתייחסת ישירות לשיח זכויות האדם אלא לאמצעים למימושן.

כך למשל, מידני בוחן את האיסור על עינויים כפי שהוא בא לידי ביטוי בחקיקה הישראלית ובפרט בחוק השב"כ מ־2002. חוק זה, שהוא אמצעי הבקרה המרכזי של הרשויות על שירות הביטחון, מוצג בספר כתוצאה של מאבק כוחות בין השב"כ לבין משרד מבקר המדינה. השב"כ דחה את האפשרות שחוק רגיש כל כך ינוסח בלא התייעצות עמו והתערב בניסוחו התערבות עמוקה, והדבר אכן משתקף בנוסח הסופי של החוק שהתקבל. בעזרת הדוגמה של חוק השב"כ מידני מדגיש את המגבלות של אסטרטגיית המשפוט שאומצה על ידי ארגוני חברה אזרחית. אסטרטגיה זו אכן הצליחה להוביל לפסיקה החשובה של בג"ץ בנושא העינויים משנת 1999, אך לא הצליחה לנטרל או להגביל משמעותית את השפעתו של השב"כ על מנגנוני השלטון. הנוסח הסופי של חוק השב"כ היה בעיקרו פשרה: החוק אמנם מגדיר את סמכויותיו של שירות הביטחון ואת אופן הבקרה עליו, דבר שנעדר כמעט לחלוטין מהקודקס הישראלי קודם לכן, אך הוא אינו מסדיר את נושא הפעלת הכוח ולמעשה אינו מתייחס אליו כלל. מבחינות רבות החוק מקדם אפוא את האינטרס של שירות הביטחון, ואמנם זה האחרון זכה בעקבותיו ללגיטימציה ציבורית רחבה יותר (Meydani 2014, 112).

מידני משווה בין פסיקת בג"ץ בנושא העינויים משנת 1999 לבין חוק השב"כ מ־2002 ומנגיד בין אופייה הפסקני של החלטת בית המשפט לבין אופיו הפשרני של החוק. ההבדל בין השניים לא נבע מניצחון של אסטרטגיית המשפוט על פני הליך החקיקה בכנסת, אלא מהשוני התהומי בין הלך הרוח הציבורי שאפיין את סוף שנות התשעים לזה שאפיין את תקופת האינתיפאדה השנייה. העלייה בכוחו של בית המשפט ונכונותו לפסוק כנגד מנגנוני הביטחון בסוף שנות התשעים אינן ניתנות לניתוק מתהליך השלום ומהירידה היחסית בדומיננטיות של גופי הביטחון באותם ימים. אם כן, לאחר שבסוף שנות התשעים הניסיון למסד את שיח הזכויות במנותק מהלך הרוח הציבורי היה עוד אפשרי, הרי בעקבות האירועים של תחילת שנות האלפיים השתנה המצב מהיסוד — ושינוי זה גרם לתוצאה בלתי מספקת במקרה של חוק השב"כ ובמקרים רבים אחרים (כגון הפסיקה בנוגע לגדר ההפרדה מ־2004).

הניתוח של מידני משקף במידה רבה את הפער שאלן תיארה בין הגופים המקצועיים והמשפטיים המקדמים באופן מודע ומכוון שיח אוניברסלי של זכויות אדם לבין הכוחות הפוליטיים אשר עושים שימוש סלקטיבי בשיח זה. דבריו של מידני תואמים גם את אבחנתה של אלן בדבר הציניות המאפיינת את החברים ב"תעשיית זכויות האדם". לדידו של מידני, הכשל המרכזי של שיח זכויות האדם נובע מהניסיון להנחיל אותן ללא תמיכה דמוקרטית אמיתית, באופן בירוקרטי ואוטומטי; בתנאים אלו, גם כאשר זכויות האדם אכן זוכות להכרה נומינלית או פורמלית, הן אינן מיתרגמות לפרקטיקה שלטונית התואמת להן. הסיבה לכשל זה היא בדיוק אותו חוסר אותנטיות שעליו מצביעה אלן: כאשר זכויות האדם מתממשות בממד המוסדי אבל אינן מצליחות לחדור לתרבות הפוליטית ולהפוך לאמצעי גרידא במקרה הרע. גם כאן

הפער בין הכוונה למעשה יוצר בעיות מבחינת ההשלכות הפוליטיות הרחבות יותר. ספרו של מידני מציג אפוא עמדה ספקנית באשר להיתכנות הפוליטית של זכויות האדם ולאפשרות שהן ישמשו עיקרון מנחה לפעולה פוליטית עצמאית כלשהי, בוודאי כאשר מהלך זה מנותב בידי גופים בירוקרטיים ואינו נהנה מתמיכה ציבורית רחבה.

שאלה חשובה, אשר נותרת פתוחה בספרו של מידני, נוגעת לאופן שבו זכויות האדם מנוסחות על ידי הגופים המקדמים אותן. המודל המתודולוגי של מידני, אם לסכם אותו בקצרה, רואה בזכויות האדם "קלט" ניטרלי, אשר זוכה לעיבוד במערכת הפוליטית ומשם הופך ל"פלט" בצורה של מדיניות. הביקורת שלו, בהתאם, מופנית כלפי שלב ה"עיבוד" של תהליך זה, כלומר כלפי המנגנונים וההליכים הפוליטיים הממוסדים האמורים להוציא לפועל את אידיאל זכויות האדם — אלא שהם מעקרים אותו מהאותנטיות המקורית שלו. עם זאת, יש לשאול אם אופן הביטוי והמימוש של זכויות האדם בפעילותם של עותרים לבג"ץ, עמותות וכיוצא בזאת אינו טומן בחובו את היסוד הבלתי אותנטי, כפי שרומזים הן לורי אלן בספרה והן ניסים מזרחי (2011) במאמרו. במילים אחרות, האם עצם הניסוח של זכויות האדם כיסוד אוניברסלי ומוסרי ותו לא, מתוך התעלמות מההיבטים המקומיים השונים הכרוכים ביישומן בפועל, אינו זה שתורם לייצוג הקלוקל שלהן במנגנונים המוסדיים, ומשם לדרך היישום הבלתי מספקת של עקרונות זכויות האדם? ההתעלמות מהיבט זה עלולה אף להביא את הקורא למסקנה כי שלב הניסוח הפוליטי של זכויות האדם הוא תקין כשלעצמו, והיא משמיטה חלק חשוב מתהליך המימוש (הפגום) של זכויות האדם.

ספרה של רותי גינזבורג **והייתם לנו לעיניים** מציג נקודת מבט שונה ומשלימה על התפתחות שיח זכויות האדם בישראל. בעוד מידני עוסק בעיקר במישור המוסדי והמשפטי, גינזבורג מפנה את תשומת הלב לחברה האזרחית ולארגונים הפועלים בתוכה בשם זכויות האדם בניסיון להשפיע על המרחב הציבורי ולאו דווקא על מדיניות קונקרטית. גינזבורג, חוקרת תרבות חזותית, בחרה לעסוק בשיח זכויות האדם דרך ניתוח השפה הצילומית שמפיקים ארגוני זכויות האדם.[5] הספר נפתח בסקירה מפורטת של התפתחותם של ארגוני חברה אזרחית העוסקים בזכויות אדם — בעיקר הארגונים מחסום **watch**, בצלם ורופאים לזכויות אדם.[6] המחברת מדגישה את היחסים המורכבים בין האופי האנושי והכללי של הארגונים (במיוחד במקרה של רופאים לזכויות אדם) לבין היותם תנועות פוליטיות הפועלות בהקשר פוליטי,

5 מראשית דרכם של ארגוני זכויות האדם ועד היום המדיום הפלסטי בכלל והצילום בפרט משמשים אמצעי מרכזי בפעילותם, בעיקר בשל אופייה התיעודי והתקשורתי, ועל כן זו פרספקטיבה מחקרית מתבקשת. כפי שמחקרים רבים מדגישים, מדיום הצילום ניחן ביכולת להעביר מסרים באופן "אנושי" וכללי מאוד, והדבר הופך אותו לכלי חשוב לגיוס תומכים ומשתתפים למען מטרות הומניטריות (ראו למשל **Fehrenbach and Rodogno 2015**). ספרה של גינזבורג, לעומת זאת, מדגיש דווקא את האופי הפרטיקולרי של הארגונים, את עבודת התיעוד שלהם ואת ההתמצאות שלהם בהקשר פוליטי.

6 הסקירה של שלושת הארגונים הללו המובאת בספר היא חסרת תקדים בהיקפה ומבוססת בחלקה הגדול על מקורות ראשוניים כגון מסמכים וראיונות; סקירה זו לבדה מצדיקה עיון בספר.

חברתי וכמובן לאומי ספציפי. פעילותם של ארגונים אלו נעה על התפר שבין הפרקטיקה ההומניטרית ואף הטיפולית לבין שיח פוליטי ואקטיביסטי, והמפגש בין שני הממדים יוצר לעתים קונפליקטים. כך למשל, שיח זכויות האדם הוא האופן העיקרי שבו הארגונים האלה מבססים את הלגיטימציה שלהם בחברה בישראל, אך בד בבד הוא גורם לטריוויאליזציה של העוולות שבהן הם דנים: "התמקדות ארגוני הזכויות הישראליים בהשלכות הכיבוש, בעוולות, בפגיעה בזכויות ובאי־השוויון שהוא יוצר, ולא בו עצמו, מאפשרת לנציגי המדינה להתייחס לביקורת הארגונים אד הוק, ולא כבעיה שיש למצוא לה פתרון כולל" (גינזבורג 2014, 66).

לדברי גינזבורג, הפתרון לאותה דילמה הוא שילוב בין השפה האזרחית לשפה ההומניטרית, בין הפרקטיקה האזרחית־וולונטרית לבין ההקשר האזרחי־לאומי שבו היא מתבצעת. הדבר ניכר בשני אופנים מרכזיים בשפה הצילומית שהארגונים מייצרים: ראשית, במישור הפרקטי, עבודת הצילום חושפת את צרכני התקשורת המקומיים למידע בהתאם לאסטרטגיית פעולה המבוססת על "תצפית, התחקות, חקירה, ביקורת, דיווח והתערבות" (שם, 65). שנית, במישור שאפשר להגדירו טקסטואלי, עבודת הצילום מנגישה לישראלים את חוויית השליטה בשטחים ומנכיחה את יחסי הכוח שבין הישראלים לפלסטינים ואת האחריות של הישראלים. החיילים האוחזים בנשק לעולם אינם חיילים אנונימיים לחלוטין, אלא שייכים לכוחות צה"ל ומצולמים באופן המזהה אותם עם הצד המתבונן (הישראלי). האירועים המתועדים אינם מתוארים כאלימות נטולת משמעות אלא כחלק מסיטואציה פוליטית, והקורבנות אינם "מקרים" הומניטריים גרידא אלא נציגים של הצד הסובל מנוכחות הצבא הזר. גינזבורג בוחנת לעומק את ההיבט הזה בנתחה את התצלומים שהארגונים מפיקים, תצלומים המוצגים בדרך כלל לקהל של פעילים "מקצועיים" ולציבור הרחב.

באופן כזה, למשל, גינזבורג מנתחת סדרת תצלומים שהופקה על ידי ארגון רופאים לזכויות אדם והוצגה בתערוכה ציבורית. התמונות מתעדות טיפולים רפואיים שרופאי הארגון מעניקים לפלסטינים, חלקם בתנאי שטח מאולתרים במקומות ציבוריים. תצלומים אלה לא רק מתעדים את הליכי הטיפול ומציגים את הפגיעה בזכויותיהם הרפואיות של הפלסטינים, אלא גם מאתגרים את מערכת היחסים בין המרחב הפרטי למרחב הציבורי ובין העיסוק בספֵרה האינטימית (ועם זאת המקצועית) לבין העיסוק הפוליטי. הדבר בולט במיוחד בתצלום המציג הליך כירורגי המתבצע בקרן רחוב, ליד חנות מכולת. הצילום ממחיש כיצד המרחב החיצוני מתמזג לתוך המרחב הפנימי והמרחב הפרופסיונלי מתמזג לתוך זה הציבורי. בתיעוד זה המצלמה מדגישה את הסטייה ואת הנראות החריגה של פעולת הרופאים הפעילים. כפי שגינזבורג מציינת, אפשר להבין את החריגות הזאת כ"סירוב לקבל את ההפרדה בין המרחב הישראלי למרחב המחיה של הפלסטינים" (שם, 94).

כפי שמעידה גינזבורג, השפה הצילומית ממלאת שני תפקידים שונים שנועדו לשני סוגי קהל היעד של הארגון. מצד אחד אנשי מקצוע, קובעי מדיניות ואנשי ארגונים אחרים הנדרשים למידע המפורסם בדוחות — עבורם הצילומים משמשים המחשה ויזואלית לנאמר בטקסט; ומצד שני קהל גדול שאינו מתחום זכויות האדם ועבורו התצלומים נועדו למלא תפקיד של שידול וגיוס

(שם, 137). המדיום הוויזואלי משמש אפוא את אנשי הארגונים בפעולתם הפוליטית: הוא מאפשר להם להציג לציבור הישראלי את יחסי הכוח הנהוגים בין הישראלים לפלסטינים ולהנכיח את העובדה שהאזרחים הישראלים עצמם מעורבים גם הם ופועלים ככוח שולט.

דווקא בשל החדשנות והמקוריות שלו, טיעונה של גינזבורג מעלה כמה תהיות. גינזבורג כמעט אינה מתייחסת לאופן שבו השפה הצילומית נקלטת בעיני צופיה ולהד הציבורי שהצילומים הללו זוכים לו (אם בכלל). ההתמקדות בפרשנות התצלומים, במתודה שניתן לכנותה אינטנציונלית ובתפקיד שהם ממלאים במסגרת האג'נדה של הארגונים מעלה תהיות בנוגע לשאר ההיבטים. בעוד המנגנון הסמלי שהארגונים פיתחו בהחלט מתאפיין בתחכום רב־ממדי, קשה לקבל את הטיעון של גינזבורג כולו ללא התייחסות לאופן שבו המנגנון הזה מתווך ומתקבל על ידי קהל הצופים וזוכה לקליטה ציבורית רחבה יותר. אי־אפשר שלא לשאול כיצד השפה הסמלית הזאת אכן מתכוננת כשפה, על ההדדיות שבה, ולא רק כאוסף של היגדים. אפשר לומר שספרה של גינזבורג לוקה בבעיה ההפוכה מזו של ספרו של מידני: מידני עוסק בתהליך העיבוד וב"פלט" של תהליך הקליטה של זכויות האדם, ואילו גינזבורג עוסקת כמעט אך ורק בשלב ה"קלט", על חשבון שאר שלבי התהליך. כפי שמחקרו של מידני נוטה לטשטש את העיסוק באופן הייצור של שיח הזכויות לטובת התעמקות בעיבוד הפוליטי שלו, כך גם גינזבורג מדגישה את אופן הייצור,[7] אך כמעט אינה דנה באופן שבו הוא מתפרש, נקלט והופך למדיניות (אם בכלל). אם נחזור לפרדיגמה שהתוותה לורי אלן, אפשר למקם את פעילותם של ארגוני זכויות האדם הישראליים בתחום ה"כנות", כלומר פעילותם היא ניסיון לשלב באופן אותנטי בין התיאוריה לבין הפרקטיקה של זכויות האדם. הדבר בא לידי ביטוי בהתאמה העדינה והמדויקת של המסרים ושל צורת הביטוי של הארגונים לסביבה החברתית והפוליטית שבה הם פועלים. אך למרות כוונותיהם, גינזבורג אינה מראה לנו כיצד הדבר אכן מתממש ומציעה קריאה של הטקסטים הצילומיים במנותק מהתהליך הציבורי הקריטי.

לביקורת זו אפשר להוסיף ביקורת אחרת הנוגעת באותו שורש. ככלל, תנאי הייצור של יצירת אמנות פלסטית שונים בתכלית מאלו של פעולה פוליטית, ובוודאי מאלו של ארגון פוליטי בר קיימא. אפשר אפוא לשאול אם בניסיונם ליצור מבע סמלי מתוחכם, על ההיבטים הפוליטיים המובלעים בתוכו, הארגונים הללו אינם מזניחים את הצורך בבנייה של גופים פוליטיים שיזכו ללגיטימיות רחבה יותר בחברה הישראלית כולה, ואם אינם נופלים באותו כשל מקצועני שעליו מצביעים שני המחברים האחרים. הכשל הזה אינו נובע מהבעיות האינהרנטיות לשיח זכויות האדם אלא מהניסיון לממש אותו דווקא דרך מבע אסתטי, אשר מחויב לאותנטיות אמנותית[8] ופחות לאותנטיות פוליטית — המייצרת אמינות ציבורית.

השימוש בציר הפרשני של אותנטיות אל מול התחזות עלול להיראות משונה כאשר הוא מיושם על עניינים פוליטיים וציבוריים מסוג זה. למרות זאת, ניתן לזהות את הדינמיקה

7 יש לציין כי אפשר להצדיק את הבחירה הזאת על רקע נושא הספר ומיעוט המחקר הכללי בתחום זה.

8 ובמידה מסוימת גם משפטית; ראו את הדיבור החוזר ונשנה של ארגונים אלה בעניין ה"עדות".

הזו בפעולה גם במהלכים המכוננים של שיח זכויות האדם: משני עברי הקו הירוק, החשש האמיתי הוא מפני ייצוג בלתי אותנטי של השיח, ייצוג זר שאינו מתאים לסביבת העבודה הפוליטית המידית שאליה הוא מזומן (המקרה של חמאס יוצא דופן בהקשר זה, אך מדובר בתופעה הנטועה בהקשרים ספציפיים ביותר; לראיה, תנועות פופוליסטיות ודתיות בישראל אינן ממהרות, ככלל, לאמץ את שיח זכויות האדם). במבט ארוך טווח אפשר בהחלט לומר כי ההתאמה הלקויה של שיח זכויות האדם מובילה להשלכות כגון החשד הבסיסי כלפי נושאיו וכלפי המוסדות המקדמים אותו. יתר על כן, אפשר אף לומר כי מאחר שזכויות האדם הלכו והתבססו בתור עיקר האמונה המרכזי של הפוליטיקה המקומית, על רוב אגפיה האידיאולוגיים המשמעותיים, אופן ההופעה הקלוקל והמנוכר שלהן מוביל לניכור מהפוליטיקה בכלל.

ביבליוגרפיה

מזרחי, ניסים, 2011. "מעבר לגן ולג'ונגל: על גבולותיו החברתיים של שיח זכויות־האדם בישראל", **מעשי משפט: כתב עת למשפט ולתיקון חברתי** ד, עמ' 51–74.

מייזלר, יואש, 2007. **ויהי בימי שלוט השופטים: לביקורת התיאולוגיה החוקתית של הבונאפארטיזם השיפוטי**, באר שבע: אוניברסיטת בן־גוריון בנגב.

פרידמן, דניאל, 2013. **הארנק והחרב: המהפכה המשפטית ושברה**, תל אביב: ידיעות אחרונות.

קרפ, יהודית, תשנ"ג. "חוק־יסוד: כבוד האדם וחירותו — ביוגרפיה של מאבקי כח", **משפט וממשל** א, עמ' 323–384.

Fehrenbach, Heide, and Davide Rodogno (eds.), 2015. *Humanitarian Photography: A History*, Cambridge: Cambridge University Press.

Ignatieff, Michael, 2001. *Human Rights as Politics and Idolatry*, Princeton, N.J.: Princeton University Press.

Moyn, Samuel, 2011. *The Last Utopia: Human Rights in History*, Cambridge, Mass.: Belknap Press of Harvard University Press.

— , 2014. *Human Rights and the Uses of History*, New York: Verso Books.

Mutua, Makau, 2008. *Human Rights: A Political and Cultural Critique*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

Perugini, Nicola, and Neve Gordon, 2015. *The Human Right to Dominate*, Oxford: Oxford University Press.